

СТРУКТУРНИ ИЗМЕНЕНИЯ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД: ПРЕДПОСТАВКА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКО КООПЕРИРАНЕ*

1. Въведение

В периода на преход се наблюдава значително икономическо изоставане на югоизточните европейски страни в сравнение с централноевропейските. Налице е ново разделяне, този път на държавите в преход, което географски намира изражение в разграничението Север-Юг, при което югоизточните европейски страни изостават във всяко едно отношение в сравнение с останалите централноевропейски страни в преход.

Различие Север-Юг съществува и между страните от Европейския съюз (ЕС), като характерна за тези от Юга е неадаптивната икономическа структура и относителното изоставане в икономическото развитие. Техните проблеми нарастват с въвеждането на Единен европейски пазар¹ и особено сега с въвеждането на Единна европейска парична единица.² Така на практика се оформя едно ново деление - на Западна и Централна Европа, от една страна, и Югоизточна Европа, от друга, което в известно отношение възпроизвежда старото политикоикономическо деление Изток-Запад.³

Къде е мястото на България в този процес? Може ли да се очаква, че икономическото ни развитие ще доведе ако не до абсолютно, то до относително намаляване на различието й с развитите икономически страни или обратното, то ще продължи да се задълбочава, като по този начин България заедно с другите държави от Югоизточна Европа ще формира новата европейска икономическа периферия.

* Тази студия е част от плановата тема на Икономическия институт на БАН "Икономически структури и промени в периода на преход в България: предпоставки за интеграция и икономическо коопериране", разработена от ст.н.с. Стоян Тотев.

¹ Katseli, L. (1995). The internationalization of Southern European Economies. Working Paper, University of Athens.

CEC (1991). The Regions in the 1990s. *Fourth Periodic Report, Commission of the European Communities, Brussels.*

² Petrakos, G. and S. Zikos (1996). European Integration and Industrial Structure in Greece, Prospects and Possibilities for Convergence. In: Paraskevopoulos et.al. (eds) *Economic Integration and Public Policy*, 247-259, Edward Elgar, London.

Camagni, R. (1992) Development Scenarios and Policy Guidelines for the Lagging Regions in the 1990s. *Regional Studies*, 26, 4, 361-374.

³ Petrakos G. and S. Totev, (forthcoming). Economic Structure and Change in the Balkan Region: Implication for Integration, Transition and Economic Cooperation. - *International Journal of Urban and Regional Research*.

Основната цел на разработката е да се изследват някои структурни промени в икономиката в светлината на протичащите интеграционни процеси, както и възможностите за адекватна социално-икономическа политика в това отношение. За целта се:

- определя адаптивността на българското социално-икономическо развитие към изменящите се условия (равнище основни сектори);⁴
- анализират някои възможности за интеграция и развитие на икономическите връзки с ЕС;
- прави анализ на регионалното развитие в България и неговото отражение върху интеграционните процеси.

Изложението е организирано, както следва:

В следващата глава е извършен анализ на измененията в икономическите структури по основни сектори, отделено е специално внимание на демографските и миграционните процеси като определящи за бъдещото ни социално-икономическо развитие, анализирани са търговските ни отношения с ЕС, като определящ фактор за интеграцията ни в Европейските структури. Накрая са направени някои обобщения и изводи.

В трета глава са анализирани интеграционните процеси в техния регионален аспект - до каква степен различията в спецификата на регионалното развитие може да окаже влияние върху тези процеси. Изследвана е ефективността на промишлените отрасли на равнище области (бивши окръзи). Определя се потенциалът на отделните региони по основни икономически сектори, на основата на които е направен и опит за регионална класификация. На базата на извършения анализ се правят обобщения и заключения относно проблемите, свързани с безработицата и външната емиграция.

В последната глава са резюмирани резултатите от анализа във втора и трета глава.

2. Национално равнище

2.1. Икономически структури

Наследство от плановия период за всички централно- и източноевропейски държави, както и за страните от бившия Съветски Съюз е високият неефективен дял на индустрията и ниското равнище на услугите. България не прави изключение от това правило, като характерен за страната е особено високият дял на индустрията и особено високата ѝ неефективност в преходния период.⁵

⁴Основни икономически сектори са: Селско и горско стопанство; Индустрия (промишленост, строителство и некорпорирани дейности на домакинствата; Услуги (транспорт, съобщения, търговия, бизнес услуги, вкл. "други отрасли на материалното производство", жилищно комунално стопанство, наука и научно обслужване и т.н.

⁵ Икономическата структура на промишлеността е една от най-неблагоприятните в България в сравнение с останалите страни в преход по отношение участието на тежката промишленост, а оттук и по отношение на съответствието ѝ със сравнителните предимства на българската икономика (вж. Totev, S. (1997). Structural Changes in the Industry a Precondition for Restructuring of the Bulgarian Economy, final report for the project "Restructuring large industrial enterprises in Central and Eastern Europe...". The Leuven Institute for Central and East European Studies.

Структурните изменения при държавите в преход се свързват с абсолютното и относителното намаляване на дела на индустрията.⁶ Когато това адаптиране освобождава ресурси, които се насочват към услугите, може да се говори за позитивен тип на икономическо развитие, отразяващо успешна адаптация към новите икономически условия. Когато ресурсите се пренасочват предимно към селското стопанство, се наблюдава т. н. негативно адаптиране, което се свързва с дефанзивна реакция на икономиката. Дефанзивната реакция е показателна за това, че структурната реформа среща сериозни трудности.⁷

При страните в преход от Централна Европа процесът на структурна реформа е до голяма степен завършен. Характерното при тях е, че структурната адаптация е от позитивен тип, т.е. относителното намаляване на дела на индустрията е за сметка на увеличаване този на услугите. Това те са постигнали след стабилизиране развитието на селското стопанство и индустрията.⁸

Каква е конкретно структурната адаптация на България. За разлика от останалите страни като Полша, Унгария и Чехия България не успя да съчетае икономическия спад с позитивни структурни изменения. Изводът, който може да бъде направен по отношение на промените в структурата по основни сектори у нас, е:

1) Няма ясна тенденция към реални структурни промени по основни икономически сектори до 1996г. Това показва, че до този момент реална структурна реформа, насочена към секторна адаптация, не е осъществена.

2) През 1997г. се наблюдава рязко нарастване на дела на селското стопанство. Подобно развитие може да бъде обяснено само с реалното стартиране на структурни реформи по отношение на основните икономически сектори.

3) Започналата структурна адаптация е от дефанзивен тип, което означава, че този процес среща сериозни икономически трудности.

Потвърждение на това е промяната на посоката на урбанизационните процеси в България (вж. табл. 2). През последните две-три години се наблюдава едно положително салдо на вътрешната емиграция село-град в полза на нарастване на селското население. Очевидно е, че част от тази миграция е резултат от факта, че някои пенсионери и безработни намират повече възможности за оцеляване, като живеят на село. Все пак показателна за посоката на вътрешната миграция между селото и града е информацията (миграция по причина "намиране на работа"), където броят на мигриралите от градовете към селата по причина "намиране на работа" превишава този на мигриралите от селата към града по същата причина.

⁶ Petrakos, G. (1996). Industrial Structure and Change in the European Union: Comparative Analysis and Implications for Transition Economies. - *Eastern European Economics*, Vol. 35, No 2.

⁷ Petrakos G. and S. Totev, Цит. съч.

⁸ Без силно селско стопанство и стабилна промишленост не може да се поставят основите за развитие на услугите. "В много страни проблемите на селското стопанство засягат и останалата икономика и водят до криза в индустрията, търговския баланс и бюджета на страната. Става все по-отчетливо ясно, че слабото селско стопанство не може да поддържа силна индустрия.....", вж. Tsakok, I., (1990). *Agricultural Price Policy - A Practitioner's Guide to Partial-Equilibrium Analysis*. Cornell University Press, Ithaca and London, 113-126.

Очевидно е, че България не прави изключение от останалите югоизточни европейски страни, където структурната реформа е също от дефанзивен тип и това е един от факторите, определящ бъдещото изоставане на тези държави в сравнение с останалите централноевропейски страни в преход.⁹ Вземайки предвид качеството на западноевропейската промишленост, особено по отношение на научно-техническия прогрес,¹⁰ относителните дялове на индустрията в страните от Югоизточна Европа все още е в много висок, което показва, че там процесът на реструктуриране на равнище основни икономически сектори едва е започнал (табл. 1). Друга характерна черта на посочените държави е, че техните икономики в значително по-голяма степен са зависими от селското стопанство в сравнение с тези на останалите европейски страни.

Структурата на заетостта по основни сектори също отразява характерното различие между Севера и Юга, което се изразява в това, че по-изостаналите балкански икономики имат тенденция да приближават структурата на Гърция (табл. 1, табл. 3), докато централноевропейските в преход приближават структурата на по-напредналите страни в ЕС.

2.2. Демографско развитие

Демографското развитие в България е фактор, влияещ пряко върху интеграционните процеси чрез външната миграция и косвено, чрез влиянието си върху цялостното социално-икономическо развитие. В края на XX век страната ни навлезе в дълбока демографска криза. След 1989г. се наблюдава постоянно намаляване на населението като резултат от отрицателния естествен прираст и външната емиграция.

В края на 1998г. средната възраст на населението е 39.4 години (37.3 години за градското и 43.8 за селското). Средната продължителност на бъдещия живот през 1998г. е 70.5 години (за мъжете - 67.1 и за жените - 74.3). Относителният дял на населението под трудоспособна възраст е 17.6%, това в работоспособна възраст е 57.7% и в над трудоспособна - 24.7%. Относителният дял на населението под трудоспособна възраст през последните три години е намалявал с цели 0.5 процентни пункта на година.

Едно сравнение на основните демографски показатели в това отношение поставя България може би на последно място в Европа.¹¹ Демографските показатели на България по отношение на 20-те по-големи европейски страни за 1997 г. са следните:

- България има най-ниската раждаемост - 7.7 деца на 1000 човека.
- Смъртността у нас е 14.7 човека на 1000 (по-висока има само Украйна с 14.9).
- Детската смъртност е най-висока след тази в Румъния, 15.6 на 1000 родени.

⁹ Petrakos G. and S. Totev, Цит. съч.

¹⁰ Landesmann, M. (1996). Emerging Patterns of European Industrial Specialization: Implications for Trade Structures, FDI and Migration Flows. Paper Presented at the Workshop on: *Emerging Market Organization and Corporate Restructuring in Central and Eastern Europe*, Vienna, 16-18 February.

¹¹ Сп. Население, 1998 и Статистически годишник, 1998.

- Естественят прираст на населението е най-негативен - минус 7.0 на хиляда души.

- Брачността от 4.2 на 1000 човека е най-ниската за наблюдаваните страни.

Демографските прогнози определят нарастващо значение на така установените неблагоприятни тенденции. Раждаемостта ще продължава да спада, имайки предвид възрастовата структура и външната емиграция.¹² Емиграционните потоци се предвижда да намаляват във времето и след около 10 години да стигнат до под 20 000 човека на година. Независимо от това, имайки предвид, че това са млади хора и жени във фертилна възраст, този процес сериозно ще повлияе на демографското развитие на страната. В следващите 20 години само като резултат от миграционните процеси се очаква броят на населението да спадне с повече от половин млн. души, или около 7-8% от населението, което допълнително ще усложни проблема с възрастовата структура. Наблюдаваното силно застаряване на населението се отразява особено негативно върху бъдещия икономически потенциал на страната. То поставя България в неизгодни стартови позиции в сравнение с всички останали държави в преход.

2.3. Възможни бъдещи сценарии на българската търговия с ЕС

В българския експорт към ЕС преобладават стоки с ниско равнище на промишлена обработка.¹³ Делът на стоките с висока "добавена стойност" е значително по-голям при вноса от ЕС, но относителният дял на най-високо технологични инвестиционни продукти е нисък, в резултат от депресията в периода на преход и ниската инвестиционна активност.

България се представя по-добре от останалите страни в преход по отношение на експорта на хранителни продукти и други селскостопански стоки. При класификация SITC 1 (стандартна международна търговска класификация - агрегация 1) най-висока концентрация на специализиран експорт се наблюдава в групите 0 и най-вече 1 (храни и преди всичко напитки и тютюневи изделия).¹⁴ Това е едно от основанията да се твърди, че българската икономика реализира относителни сравнителни предимства в търговията си с ЕС в областта на селското стопанство и в определени отрасли на леката промишленост.¹⁵

¹² Прогнозите са направени от колектив с ръководител ст.н.с. Емил Христов, Институт по Демография към БАН.

¹³ Dobrinsky, R. (forthcoming). Bulgaria and Romania: patterns of trade, specialization in trade with the European Union during the transition from plan to market - In : *The Development of the Balkan Region*, Petrakos and Totev (eds.) Aldershot: Ashgate.

¹⁴ Dobrinsky, R. Цит. съч.

¹⁵ Един въпрос, свързан със структурата на вътрешните цени, е за тяхното влияние върху външната търговия и сравнителните преимущества. Разликата между добавената стойност на вътрешните цени и добавената стойност, когато се оцени по международни цени, дава представа за сравнителните предимства на съответната икономика по отделни сектори и отрасли. Вж. Monke, E. and S. Pearson, (1989). *The Policy Analysis Matrix for Agricultural Development*. Cornell University Press. Направената оценка за тези разлики определя селскостопанската продукция като такава с най-високи сравнителни предимства, следвана от химическата промишленост, някои от отраслите на леката промишленост - хранително-вкусовата, шивашката промишленост и други, Вж. Totev, S. (1997). *Reintegration of Bulgarian Agriculture and Food Industry to the Western Market, работен материал*.

Сравнителните предимства¹⁶ и традиционният потенциал на износа предопределят до голяма степен стоковата му структура. Теоретичните постановки предвиждат, че либерализирането на търговията между страни с различно икономическо равнище на развитие води до нарастване на нейната специализация.¹⁷ Следвайки трите типа на "Inter Industry Trade" (внос, износ на промишлени стоки),¹⁸ може да се очаква, че българската търговия с ЕС ще бъде предимно от Рикардиански тип, където сравнителните предимства зависят преди всичко от производствените условия, свързани с първичния сектор (селско стопанство и добивна промишленост). Също така може да се очаква, че делът на рикардианския тип търговия ще бъде заместван във времето с Heckscher-Ohlin тип на експорт. При последния сравнителните предимства се реализират предимно на основата на факторовата ефективност и евтината работна ръка.¹⁹ Технологичният тип търговия (инвестиционни стоки и стоки, носители на високи технологии) ще характеризира импортните потоци от ЕС.

Основен въпрос, който ще възникне при евентуалното присъединяване на България към ЕС, е дали адаптирането на селското й стопанство и леката промишленост ще създават пречки в това отношение. Трудно е да се отговори еднозначно на този въпрос. От гледна точка на ограниченията на Общата аграрна политика на ЕС присъединяването ни ще среща трудности в лицето на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост. От друга страна, това са сектори и отрасли, които в сравнение с останалите отрасли на промишлеността могат значително по-лесно да се адаптират към пазарните изисквания, респ. биха създавали по-малки трудности при бъдещото интегриране в структурите на ЕС.

Според Landesmann и Szekely (1995)²⁰ при присъединяване на страните от Централна и Източна Европа относителният дял на селскостопанската продукция в експорта им ще нарасне значително към останалите членове на ЕС. Този процес може би няма да е така очевиден за нас. Причината е, че България има своите пазари в страните от бившия Съветски съюз и очакванията са тя да възстанови до голяма степен експорта си към тях. Износът на хранителни продукти даже и сега заема една значителна част от износа на страната ни за Русия. Това предполага, че голяма част от българския експорт на селскостопанска продукция и на хранително-вкусовата промишленост няма да бъде насочен предимно към западните пазари при присъединяването ни към ЕС.

Две противоположни тенденции по отношение на структурните изменения на заетите по основни икономически сектори ще действат при присъединяването на България към ЕС. Първата е към намаляване заетостта

¹⁶ Balassa, B. (1965). Trade liberalization and 'revealed' comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies* 33 (2), 99 - 123.

¹⁷ Landesmann (1996). Цит. съч.

¹⁸ Sodersten, B. and G. Reed (1994). *International Economics*. Third edition, Published by the Macmillan Press, LTD, Printed in Great Britain by Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire.

¹⁹ Timothy, J., S. Tangermann and P. Walkenhorst (1996). Agricultural Implications of CEEC Accession to the EU. Working Paper No 1/2, Series of the Joint Research Project, *Foreign Direct Investment and Trade in Eastern Europe*.

²⁰ Landesmann, M. and I. Szekely (1995). *Industrial restructuring and trade reorientation in Eastern Europe*. Cambridge University Press.

в селското стопанство в резултат на общия типичен за всички страни на ЕС процес на спад в тази област.²¹ Втората по-специфична тенденция, действаща в посока към нарастване на заетостта в селското стопанство за някои страни като България, е в резултат от спада на относителния дял на заетите в индустрията и невъзможността им те да бъдат непосредствено пренасочени към сектор услуги.

Показателно в това отношение е изменението на структурата в Гърция при нейното приемане в ЕС, което резултира в намаляване на заетостта в индустрията.²² Там това развитие не е довело до чувствително увеличаване на относителния дял на заетите в селското стопанство поради големия потенциал на сектор услуги (табл. 1, табл. 3). В България услугите не може да се очаква да се развиват така бързо, както в Гърция, и поради това спадът в промишлеността, свързан със структурната реформа и по-нататък с присъединяването ни към ЕС, вероятно ще доведе до временно нарастване на дела на заетите в селското стопанство.

Търговският баланс със страните от ЕС е трайно отрицателен в преходния период. Така наречените "чувствителни" селскостопански, промишлени (текстил, метали) и някои други стоки са разграничени в отделен раздел и техният износ за ЕС се регулира независимо от този на останалите експортни стоки (това е част от Споразумението при асоциирането на страната ни към ЕС). С най-много ограничения и възбрани е износът на селскостопански стоки, тъй като те са "най-чувствителни" за ЕС и неговата Обща аграрна политика. На практика българският конкуретоспособен експорт, състоящ се от селскостопански стоки, е и в най-голяма степен ограничен - чрез квоти, тарифи и мита.²³

Постоянният отрицателен търговски баланс със страните от ЕС ще остане дотогава, докато България среща сериозни ограничения и протекционизъм по отношение на своя експорт на селскостопански стоки. Българският експорт може да намери много тесни ниши на европейския пазар извън групата на "чувствителните" стоки, така че, поставяйки бариери пред износа им, ЕС предопределя постоянен отрицателен търговски баланс на страната ни с него.

Икономическата политика на ЕС би трябвало да вземе предвид каква ще е най-добрата алтернатива за България:

- да поддържа българската икономика с финансови кредити, чийто ефект върху икономиката не е очевиден, не дава трайни положителни резултати и като правило не стимулира икономиката според очакванията, или да избере алтернативата;
- посредством подобряването на условията за българския експорт към пазарите на ЕС да подпомогне по един естествен начин да се стабилизира

²¹ European Union Agriculture to 2005 under Alternative Policy Options, (1995). Working Paper 1, Prepared by *Economics (International) Divisions*, February.

²² Petrakos, G. and C. Pitelis, (forthcoming). Peripherality and Integration: The experience of Greece as a Member of the European Union and Implications for the Balkan Economies in Transition - In: *The Development of the Balkan Region*, Petrakos and Totev (eds.) Aldershot: Ashgate.

²³ Yotzov, V. (1997). Foreign Trade between Bulgaria and the Balkan Countries. Paper presented at the Conference "Economic Cooperation in the Balkans: A Regional Approach to European Integration", Phare-ACE Program, University of Thessaly, Department of Planning and Regional Development, Volos, 16-19 January.

икономиката ни. Това ще позволи на страната да увеличи своя импорт на технологии от ЕС и ще бъде от реална полза за реформата.

Тази алтернатива би трябвало да се прецени също и от българските институции, за да се насочат усилията не толкова към получаването на финансови кредити, колкото към подобряване и преразглеждане на търговските споразумения с ЕС.

2.4. Обобщение

Като се има предвид, че промишлената база на страните от Югоизточна Европа не са подготвени да посрещнат предизвикателствата на международната конкуренция, може да се очаква спад на дела на индустрията при интензифициране на интеграционните процеси, какъвто се е наблюдавал в Гърция, когато страната се е присъединила към ЕС. Намалването на този дял в брутния вътрешен продукт е процес, който продължава в Гърция и може да се приеме като очакван сценарий за развитие на останалите страни от региона и в частност за България. Този процес с намаляващ интензитет вероятно ще продължи в следващите 10-15 години в България.

Ценовата либерализация ще изведе по-очевидно ефективността на отраслите, свързани със селското стопанство и леката промишленост, в сравнение с химическата промишленост и металургията, където цените на производител все още са изкуствено поддържани на по-ниско равнище. Независимо от това българското селско стопанство се нуждае от реално подпомагане в преходния период, особено сега при наблюдавания демографски срив на селското население. Идеята селското стопанство да се остави изцяло на пазарните механизми трябва да претърпи развитие. Независимо кога страната ще се присъедини към ЕС, ефективно икономическо развитие може да бъде постигнато само след развитие на селското стопанство според неговия потенциал.

Важен фактор, определящ социално-икономическото развитие на България, е навлизането ѝ в демографски цикъл, типичен за страните от Западна Европа. Поради трудностите в преходния период тези промени протичат с неочаквана интензивност, която влияе особено негативно на цялостното социално-икономическо развитие на страната. В такъв случай може да се предвиди, че демографските процеси ще се окажат допълнителен фактор, водещ до нарастване на икономическите различия със страните от Централна Европа, фактор, който поставя под съмнение и скорошното ни интегриране в рамките на ЕС.

Очакваното намаляване на броя на годишната емиграция от България и промяната в мотивите за емиграция, показват, че този процес малко по-малко ще се приближава до миграционните процеси, които се наблюдават в централноевропейските страни в преход, и нещо повече, до тези на западноевропейските.²⁴ Това определя процесите на външната миграция преди всичко като проблеми, свързани с бъдещото демографско и социално-икономическо развитие на страната, а не толкова като проблем за страните,

²⁴ Totev, S. (1998). Migration processes and rural development in Bulgaria (*работен материал*).

към които са насочени емиграционните потоци. Тази тенденция може да не се реализира при нови повтарящи се икономически кризи, когато е възможно икономическата мотивация за емиграция силно да нарасне.

Независимо от факта, че промените в продуктовата структура на експорта за страната до голяма степен отговарят на сравнителните предимства на българската икономика, те не доведоха до съответните промени в производството, процес, който се наблюдава в повечето останали страни в преход. Икономическото и социалното развитие показва, че стратегическият въпрос с формирането на адекватна икономическа структура тепърва предстои да се решава и това ще се реализира сравнително бавно.

Развитието на търговията с ЕС ще определя и търговския баланс на страната. Това прави и достъпа на селскостопанска продукция до международните пазари и особено до тези от Съюза решаващ за българската търговия и косвено за успешното реализиране на структурната реформа. Търговията с ЕС и останалите страни е най-прекия път към европейска интеграция. Тя предлага и други възможности, характерни за интеграционните процеси, положителният ефект от които става очевиден в една по-късна фаза.

3. Общи регионални измерения

Наблюдаваните процеси на адаптация по основни сектори на народното стопанство протичат различно по отделни региони. Преходният период увеличава социално-икономическите регионални разлики, като за това допринасят и демографските и етническите характеристики. В общия случай нарастването на регионалните различия е характерно за страните, срещащи икономически трудности.

Икономическата интеграцията е процес, осъществяването на който, от една страна, предполага липса на значителни регионални различия и от друга, води до преодоляването им. Трансгранично сътрудничество и кооперация между изоставащите райони може да се осъществи след достигането на определено икономическо равнище, на основата на което то да бъде реализирано. Ето защо сближаването на икономическия потенциал на отделните региони с цел достигането на това равнище е необходим етап от изграждането на регионална интеграционна политика.

В тази част на студията се анализират очакваните промени в структурата на икономиката в регионален аспект. Изследва се регионалната ефективност на промишлеността по отрасли, анализират се сравнителните

предимства.²⁵ Изследването е извършено на равнище окръзи, някои таблици и анализи са представени на равнище области.²⁶

Разгледани са регионалните възможности на услугите и селското стопанство да абсорбират освободената работна сила от промишлеността в краткосрочна и дългосрочна перспектива. Специално внимание е обърнато на частния сектор за решаването на проблемите с безработицата. В последната част са представени някои обобщения и заключения относно влиянието на регионалните различия върху интеграционните процеси.

3.1. Ефективност на промишлените отрасли по окръзи

В табл. 4 и табл. 5 са ранжирани съответно областите и окръзите според индекса на промишлената им продукция, общо и по отрасли.²⁷ Най-висок спад на производство на промишлена продукция в преходния период се наблюдава в областите Русе, Ловеч, Монтана и Хасково (вж. табл. 4, ред промишленост - общо).²⁸ На другия полюс са областите Бургас, Варна и София-град.

По области се наблюдават значителни различия в ранговете на окръзите им по показателя производство на промишлена продукция. Най-високият дисбаланс между окръзите се наблюдава в Бургаска и Варненска области (вж. колона 1 на табл. 5). Изглежда, че централните окръзи в двете области, които граничат с морето, се развиват до известна степен за сметка на другите окръзи в съответните области (като пример ранговете на окръзите в област Бургас са: Бургаски окръг - 1; Ямболски - 21; Сливенски - 24). В

²⁵ Оценка на очакваните изменения на ефективността на подотраслите на промишлеността е направена според: промените в производствените фактори и тяхното използване, очакваното участие на чужди инвестиции, пазарните възможности за реализиране на продукцията, общо потенциала за продажби на външния и вътрешен пазар, материалоемкост и енергоемкост, както и показателите, използвани от Landesmann and Szekely (1995). Цит съч. и Klodt, H. (1991). Comparative Advantages and Prospective Structural Adjustment in Eastern Europe. Kiel Working Paper No 477, The Kiel Institute of World Economics, May 1991, 1-5. Вж. още Тотев, С. Промени в относителните сравнителни преимущества в периода на преход, *планова тема, 1995-1996*,

Икономически институт на БАН.

²⁶ Изследването обхваща период, при който административното деление на страната беше на 9 области. Окръзите при това деление отговарят на областите при възприетото ново регионално деление от 1999 г. В текста се използва терминологията за области и региони, съответстваща на периода, обхващащ изследването.

Области	Окръзи
София-град	- София-град
Бургас	- Бургас, Сливен, Ямбол;
Варна	- Варна, Добрич, Шумен;
Ловеч	- Ловеч, В.Търново, Габрово, Плевен;
Монтана	- Монтана, Видин, Враца;
Пловдив	- Пловдив, Пазарджик, Смолян;
Русе	- Русе, Разград, Силистра, Търговище;
София	- София, Благоевград, Кюстендил, Перник;
Хасково	- Хасково, Стара Загора, Кърджали.

²⁷ Областта, респ. окръгът с най-благоприятен индекс на на промишлена продукция има ранг 1.

²⁸ В табл. 4, табл. 5 и табл. 6 не са включени промишлените отрасли, които не са представени в повечето от областите, респ. окръзите. Данните за отраслите са според класификатора "Отрасли на народното стопанство" (КОНС). В Националния статистически институт няма данни по класификацията КОНС след 1995г.

останалите области не се наблюдава голяма вътрешна вариация на окръзите, както в Бургаска и Варненска области.²⁹

При сравнение на колона 1 с колона 13 от табл. 5 се получава информация за различието в развитието на промишлеността по отделни окръзи. Наличието на по-добър ранг в колона 1 в сравнение с колона 13 говори за адаптиране на отрасловата структура на промишлеността в зависимост от променящите се условия, съответно структурните промени по отрасли са благоприятни за тези окръзи.³⁰ С други думи, структурните промени по подотрасли на промишлеността за тези окръзи са в посока към нарастване на относителното участие на отраслите с по-добри рангове. Окръзите с благоприятни характеристики по този показател ще имат положително значение на величината, получена като разлика на колона 13 минус колона 1. Структурните промени за страната като цяло са положителни - разликата между колона 13 и колона 1 е положителна величина.

Табл. 6 за заетите в промишлеността е конструирана по същия начин както и табл. 5 за промишлената продукция. Спадът на заетите е най-висок в София-град, следван от Добрич, Силистра, Видин, Ямбол. Най-малък е в Перник, следван от Смолян, Разград, Стара Загора, Кюстендил и Шумен. Промените в заетостта по окръзи и отрасли потвърждават някои от изведените зависимости на база производство на промишлена продукция. Ако се извадят кореспондиращите си елементи от двете таблици, елементите на табл. 5 минус съответните елементи от табл. 6, може да се добие представа за различията в отрасловата производителност на труда по окръзи (табл. 7).

По-добра ефективност на труда в сравнение със средната според този показател (вж. колона 1 на табл. 7) имат София-град, следван от окръзите Бургас, Кърджали,³¹ Пловдив, Русе, София окръг, Варна и Враца. За България като цяло този показател също показва по-висока ефективност от средната (пресметната като средна непретеглена по окръзи). Най-ниски рангове, респ. неблагоприятно изменение на ефективността на труда имат Шумен, следван от Смолян, Разград, Сливен, Монтана, Стара Загора, Габрово и Кюстендил.

Величината на статистическата дисперсия (s^2) на ранговете на отраслите на промишлеността за отделните окръзи (колона 16) не е висока и не варира съществено. Изключение прави Бургаски окръг с висока дисперсия. Това дава основание да се твърди, че няма големи различия по отношение на представянето на промишлените отрасли в рамките на отделните окръзи. С други думи, регионалният фактор не играе съществена роля за различното представяне на отделните промишлени отрасли. Наблюдава се слаба, но ясно изразена зависимост между представянето на тежката и леката

²⁹ Досегашното областно деление беше предпоставка за нарастване на регионалните различия между окръзите в дадена област. В това отношение връщането към старото деление по окръзи (сега области) несъмнено дава по-голяма административна самостоятелност и равноправност, респ. ще съдейства в посока намаляване на регионалните различия.

³⁰ Колона 1 показва ранга на съответния окръг според общото промишлено производство, докато колона 13 показва ранга на съответния окръг, измерен като непретеглена средна аритметична от ранговете на съответните му промишлени отрасли.

³¹ Спадът на заетостта в окръг Кърджали до голяма степен е резултат от емиграцията към Турция.

промишленост изразяваща се в по-доброто развитие на леката, преди всичко в окръзите, които имат по-добри рангове в колона 1 (табл. 5).

Линейната корелация r (вж. колона 17) определя зависимостта между изменение на заети и промишлена продукция по окръзи (изчислен между съответстващите редове на табл. 5 и табл. 6). Получените коефициенти на корелация не са високи, т.е. не се наблюдава значима линейна зависимост между изменението на промишлената продукция и заетите по окръзи. Зависимостта е по-силна при окръзите, където спадът на промишлената продукция е по-висок.

Коефициентът r_1 в последния ред на табл. 7 показва същите зависимости както коефициента на корелация в колона 17, но по промишлени отрасли. Коефициентът на корелация r_1 между колона 1 от табл. 5 и табл. 6 е равен на 0.53, величина, която за наблюдавана зависимост може да се определи като ниска.³² По отделни отрасли коефициентите на корелация r_1 също не приемат високи значения, причина за което може да се търси в доминирането на социалната политика за осигуряване на по-висока заетост независимо от производствените показатели.³³ Това е най-ясно изразено при текстилната промишленост с коефициент на корелация от 0.27, а на другия полюс е строителната промишленост с коефициент на корелация от 0.79, определящ значително по-добро съответствие между показателите производство и заетост.

3.2. Регионални изменения на икономическите структури

Несъответствието на структурата на промишлеността на реалните сравнителни преимущества е характерно за всички окръзи. Географски периферно разположените окръзи са повлияни по-силно в негативен план от този факт поради по-ниската им адаптивност към изменящите се условия. Независимо че в тях промишлеността не е силно развита, те срещат значителни трудности при адаптирането си в преходния период, участието на перспективната промишленост и технологии като правило не е голямо (табл. 8). В Пловдивска област например може да се предвиди, че Смолянски окръг (независимо че в момента различията по окръзи в областта са незначителни) ще стагнира в бъдеще поради съществуващата неблагоприятна промишлена структура. Подобна е ситуацията в Русенска и най-вече във Варненска и Бургаска области. Единствено в Софийска област не може да се очаква големи различия по окръзи.

Област Монтана е с неблагоприятна икономическа база като резултат от слабо застъпени отрасли със сравнителни преимущества. В Ловешка област окръзите не са периферно разположени, но концентрацията на неперспективни производства е сравнително висока, така че безсъмнено

³² От една страна, икономическата зависимост между продукция и заети като правило е висока, и от друга линейна корелация, определена на базата на рангове, води до статистически оценки за коефициента на корелация, по-високи от тези, които биха се получили, ако се работи с индексите на изменение.

³³ Като пример (специално при стоманодобивната и минната промишленост) може да се посочи, че в определени периоди се наблюдава нарастване на заетостта при намаляване на производството.

окръзите тук ще срещнат трудности с преориентацията на промишленото производство.

Промишленото развитие в Хасковска област и преди всичко в окръг Хасково при стартиране на структурната реформа ще срещне сериозни трудности, свързани предимно с освобождаването на работната сила от промишлеността.³⁴

Големите урбанизирани райони са на другия полюс. При тях концентрацията на промишлено производство е висока, но не се отбелязва остър спад на промишлеността (вж. табл. 5). Основни причини за това са: по-висок относителен дял на малките и средните предприятия, които при новите условия са по-адаптивни; реализиране на синергичен и spill-over (преливащ) ефект между отраслите, което е типично за големите агломерации при пазарни условия; наличие на повече управленски кадри и "know-how" позволяващо по-гъвкаво реагиране на изменящите се условия; и накрая, по-големият пазар и инвестиционни възможности, които те предоставят на малкия и средния бизнес.³⁵

Най-благоприятно развитие се очаква да имат окръзите София-град, Бургас, Пловдив и Варна, където има големи урбанизирани центрове. Докато в София-град този ефект е резултат от повечето подотрасли на промишлеността, в случая с Бургас той е резултат преди всичко от химическата и машиностроителната и металообработващата промишленост, които са основни подотрасли и доминират цялото развитие на промишлеността в окръга.

Възможностите за преодоляване на различието в безработицата между отделните окръзи са силно ограничени поради ниската мобилност на работната сила в България.

Само в София-град безработицата е относително ниска и може да се каже вече овладяна, като същевременно и доходите надхвърлят значително тези в останалите окръзи. В другите окръзи с реалното стартиране на структурната реформа безработицата ще расте с различен интензитет, което предполага увеличаване на различията между тях по отношение на този показател.

Възможностите на сектор услуги да тушира безработицата, зависят от развитието на частния сектор и на малките и средните предприятия. Частният сектор у нас все още има относително малък дял, най-малкия за страните в Централна и Източна Европа, асоциирани с ЕС, и развитието му в промишлеността тепърва предстои (табл. 9). Частните фирми и малките и средните предприятия са насочени към отрасли, които имат сравнителни предимства и използват ресурсите по-ефективно. Много малка част от тях са насочени към промишлено производство и мотивацията за подобна активност или бизнес в промишлеността все още е ниска (табл. 9). Спирмановият коефициент за рангова корелация определя незначима зависимост между

³⁴ Временно смекчаване на показателя за безработица се наблюдава в някои окръзи поради миграцията към Турция.

³⁵ Jackson, M. (1997). Restructuring or Structural Change in Industry of Transition Countries: a Review of Issues. Working Paper 63/1997, *The Leuven Institute for Central and East European Studies, Katholieke Universiteit Leuven*.

показателя частна фирма или друг бизнес и относителния дял на частния сектор в промишленото производство, $r_{\text{сп.}} = 0.35$.

Развитието на малките и средните предприятия в регионален аспект ще води до нарастване на икономическите различия в краткосрочна перспектива, защото за окръзите, които срещат по-големи трудности в преходния период, се предвижда това развитие да стагнира. В дългосрочна перспектива, при изравняване на условията по отношение на инфраструктура, комуникации, осъществяване на трансгранично сътрудничество и т.н., именно развитието на малките и средните предприятия ще води до намаляване на регионалните различия.

Острите проблеми с безработицата стимулират нелегалната икономическата емиграция, процес, който може да се окаже тясното място за интеграцията на страната ни в европейските структури.³⁶ Решаването на тези въпроси предполага конкретен регионален подход, съобразен със спецификата на социално-икономическото развитие.

3.3. Регионална класификация по окръзи

Три основни причини определят регионалните различия по окръзи.³⁷ Първата се свързва с т. н. проблеми от тип 1 (Objective 1 problems).³⁸ Тя е характерна за периферно разположените райони на югоизточните европейски страни, които имат неразвита инфраструктура, ниски икономически и социални индикатори, като типично за повечето от тях е и неблагоприятното демографско развитие. Petrakos (1996) изтъква факта, че осите на развитие между страните от Югоизточна Европа не се срещат или пресичат някъде.³⁹ Поради тази причина граничните райони на тези страни са сред най-неразвитите - в Гърция те са най-бедните в целия ЕС.

За периферно разположените окръзи Видин, Монтана, Силистра, Ямбол, Смолян и Кърджали и в по-малка степен Добрич, Хасково и Благоевград са характерни проблемите, свързващи се с първи тип причина - висока постоянна безработица, липса на възможности за алтернативна работа, неразвита инфраструктура и комуникации, обезлюдяване на населените места, застаряване на населението (табл. 10 и табл. 11). Някои от тези окръзи имат висок относителен дял на етнически малцинства, което води до специфични социални измерения.

Окръзите Търговище, Шумен, Разград и до известна степен Пазарджик, независимо че не са гранично разположени, са засегнати също от регионални проблеми от тип 1 (Objective 1 problems). В известна степен това е резултат от по-високия процент малцинствени групи в тях. Същевременно тези окръзи са натоварени и с проблемите, свързани с висок дял неперспективна

³⁶ Като пример може да се посочи фактът, че помощите в рамките на ЕС са насочени към по-слабо развитите страни на ЕС, именно за да ограничат икономическата емиграция в рамките на Съюза от страни като Гърция, Португалия, Ирландия и Италия.

³⁷ Всяка категоризация носи известна условност и в този случай групирането на окръзите според спецификата на регионалните различия е свързано с конкретните цели на изследването.

³⁸ СЕС (1991). Цит съч.

³⁹ Petrakos, G. (1996). The New Geography of the Balkans: Cross-Border Cooperation Between Albania, Bulgaria and Greece. *Series on transitions in the Balkans*, Vol. I, Volos.

индустрия, което е втората основна причина за нарастване на регионалните различия.

Втората причина се свързва с т. н. проблеми от тип 2 (Objective 2 problems).⁴⁰ Това са окръзите в които делът на неперспективната промишленост е висок - Сливен, Плевен, В. Търново, Габрово, Кюстендил, Перник. Към тази група могат да се прибавят и окръзите Стара Загора, Русе, Ловеч и Враца, които в различна степен носят и някои от характерните черти за трети тип причина, което ги поставя в по-благоприятна позиция в сравнение с останалите окръзи, засегнати от проблеми от тип 2.

Третият тип причина за възникване на регионални различия е свързан с условията на развитие в окръзите, които имат големи урбанизационни центрове (групата на "Лидерите"). Това са София-град, Бургас, Варна, Пловдив, София окръг (град София играе ролята на такъв център за София окръг). Тези окръзи носят икономическите черти на големи урбанизирани центрове, които в условията на преход имат по-висока конкурентоспособност.

Процесът на социално-икономическа регионална конвергенция не е постижима цел в краткосрочна и даже в средносрочна перспектива. На този етап по-добре за регионалната политика е да си поставя разрешими задачи. Основна цел би трябвало да бъде смекчаването на големите регионални различия във връзка с безработицата. Могат да се изведат две възможни алтернативи в това отношение: първата е интензифициране развитието на частния сектор, а втората - търсене на начини за пренасочване на освободената работна сила от промишлеността към селското стопанство.

Възможностите за нарастване на услугите поне в краткосрочна перспектива са силно ограничени в граничните окръзи. За това спомага по-малката адаптивност на населението към променящите се условия в тези райони, недоразвитата инфраструктура и телекомуникации, неатрактивността им за инвеститорите и др. (табл. 9).⁴¹ Търсенето на начини за абсорбиране на работна сила в селското стопанство е най-подходящата алтернатива за тях. Някои от тези окръзи имат отрицателен прираст на селското население от порядъка на 3% годишно, което определя и големия потенциал в тази насока. Основното препятствие за развитието на модерно селско стопанство е остаряващото население и липсата на инвестиции.

В краткосрочна перспектива възможности за решаване или по-скоро смекчаване на проблемите на безработицата ще имат граничните окръзи като Видин, Монтана, Силистра, Добрич, Ямбол, които са с по-висок потенциал на селското стопанство. Към тях могат да се прибавят и окръзите Търговище, Шумен и Разград. От периферно разположените окръзи, засегнати от проблеми, свързани с причини от първи тип, по-сериозни трудности може да се очаква да срещнат окръзите Хасково, Благоевград, Смолян и Кърджали. Мотивацията на населението за емиграция в тези райони има чисто икономически причини и е породена от високата безработица и липсата на възможности за алтернативна заетост.

⁴⁰ СЕС (1991). Цит съч.

⁴¹ Quevit, M. (1991). The Regional Impact of the Internal Market: A Comparative Analysis of Traditional Regions and Lagging Regions. *Regional Studies*, Vol. 26.4 , p. 351.

В граничните окръзи в средносрочна и дългосрочна перспектива при стабилизиране на селското стопанство и развитие на инфраструктурата е възможно и успешно развитие на промишлеността на базата на малки и средни предприятия на основата на използването на сравнителните преимущества - евтина работна сила, близост до първичните ресурси, трансгранично интегриране и др. Значение за тези промени в положителна посока би могло да изиграе и нарастването на адаптивността на населението към променящите се условия.

В по-дългосрочна перспектива процесът на нарастване на регионалните различия ще доведе до увеличаване на вътрешната миграция и пренасочване на работна сила към периферните райони. Подобно движение на населението може да настъпи единствено при подобряване на социалната инфраструктура, която да намали непривлекателността на тези райони.

Окръзите, при които основна роля за нарастване на регионалните различия играят причините от втори тип, имат сравнително по-добре развита инфраструктура. Образованието на населението е по-високо и това е фактор, който благоприятства развитието на услугите. Възможностите за намиране на алтернативна работа са по-големи в сравнение с първата група окръзи. Показателят "имате частна фирма или друг бизнес" (табл. 9) за тях е по-висок от средния за страната. Населението в тези окръзи формира основните потоци на вътрешната миграция. В сравнение с периферно разположените окръзи те имат по-големи възможности и за привличане на инвестиции. Към тази група могат да се причислят В. Търново, Габрово, Кюстендил, Сливен, Плевен, Перник, Стара Загора, Русе, Ловеч и Враца. За тях алтернатива за трудовите ресурси, освободени от промишлеността, може да се търси преди всичко в разширяване сферата на услугите. Окръзите В. Търново и Плевен имат възможност да развият интензивно селско стопанство, за което съществуват и добри традиции. В това отношение възможности имат и Ловешки и Врачански окръзи.

Очакванията за трудности с безработицата в тази група се свързват с окръзите Сливен и Кюстендил, докато Стара Загора, Русе, Ловеч и Враца имат по-висок потенциал за икономическо развитие от средния за групата - те носят в известна степен характеристиките на големите урбанизирани центрове (групата на "Лидерите").

Характерно за окръзите, засегнати от причина от втори тип, е, че се наблюдава значително нарастване на различията с намаляването на дезагрегацията. Това е една от причините да се приеме, че ефективна програма за преодоляване на различията по окръзи може да се постигне, като специфичните проблеми се решават на общинско равнище. Очакванията са, че промишлеността в тези окръзи ще се стабилизира след т. н. група на "Лидерите", което ще даде възможност и за по-разширено развитие на услугите. Мотивацията за емиграция на населението от тези окръзи не е чисто икономическа, желанието за професионална реализация е също важен фактор за формирането на емиграционните потоци.

Групата на "Лидерите" има по-добри икономически условия за развитие в сравнение с останалите окръзи. Тука безсъмнено София-град, Бургас и Варна имат най-висок потенциал за развитие на услугите, привличане на

инвестиции, така че трудностите с освободената работна сила от промишлеността са значително по-лесно преодолими. В повечето от тези окръзи първата голяма вълна на освобождаване на работна сила от промишлеността е вече завършена. Възможностите за реструктуриране на промишлеността също са по-високи в сравнение с тези на останалите окръзи. Мотивацията за емиграция на населението в групата на "Лидерите" е в много по-голяма степен в резултат от търсене на по-добра професионална реализация или по-добро образование. В този смисъл решаването на проблемите с емиграцията при тези окръзи няма чисто икономически характер.

Всички окръзи с изключение на големите урбанизирани центрове ще срещат сериозни трудности с безработицата. Селското стопанство и услугите нямат капацитета да поемат изцяло работната сила, освобождавана от промишлеността. Те могат само да смекчат в една или друга степен този процес. Определени райони и цели окръзи, които в момента нямат големи проблеми с безработицата, ще се нуждаят в бъдеще от алтернатива за решаването на този проблем. Окръзите, които вероятно ще срещнат най-остри проблеми, са Кърджали, Смолян и Благоевград, а не така остри, но също сериозни - Сливен, Хасково и Кюстендил. С изключение на Сливен тези окръзи носят характерните социално-икономически белези на граничните райони. От една страна техният потенциал да развиват услугите не е висок в краткосрочна перспектива, а от друга, тези области са планински и процентът на обработваемата земя е малък. Относителният дял на селското население в някои от тях е висок, така че възможностите за развитие на селското стопанство в условията на преход са почти изчерпани. Това не позволява този сектор да послужи като буфер за нарастващата безработица. Накрая в една или друга степен тези окръзи са натоварени и с проблемите на т. н. промишленост „без бъдеще“ (Objective 2 problems). Социалната и икономическата ситуация може да бъде допълнително усложнена от наличието на висок относителен дял на малцинствени групи в повечето от тях.

Четири от споменатите по-горе проблемни окръзи граничат с Гърция (Хасково, Кърджали, Смолян и Благоевград). За тях от особено значение е да се стартира развитието на трансграничното коопериране на основата на развитието на малките и средните предприятия - една област, в която България е много изостанала в сравнение с останалите страни в преход и която е особено атрактивна за чуждестранните инвестиции.⁴² Тези планински окръзи имат добри условия за развитие на туризъм, при което може да се очаква получаването и на синергични икономически ефекти, благоприятстващи развитието и на други икономически активности.

3.4. Обобщение

Регионалните различия нарастват в преходния период, като граничните окръзи и тези с по-ниска степен на урбанизация проявяват неадаптивност и

⁴² Sander, B. (1997). Do Border Economies Generate Comparative Advantages for Small-and Medium-Sized Enterprises? Evidence from the Maquiladora Industry. *Kiel Institute of World Economics*, 24100 Kiel, Kiel Working Paper No 806.

инерция към променящите се условия и срещат най-сериозни икономически проблеми. Обратното, урбанизираните центрове поради редица причини се оказват по-адаптивни, в резултат на което се очаква да стабилизират по-бързо своето икономическо развитие.

Окръзите, които срещат трудности, са зависими в по-голяма степен от общото икономическо развитие. Този процес е взаимосвързан, така че изоставането в развитието на определени региони забавя и цялостното икономическо развитие.

Колкото са по-слаби икономическите показатели, толкова в по-малка степен е подготвено населението да приеме икономическите реформи и да се адаптира към тях. Това се отнася най-вече за окръзите, засегнати от проблеми от първи тип, където процесът на адаптиране към пазарните условия, вкл. и приватизацията, среща значително по-сериозни трудности в сравнение с останалите региони. Затова и осовободената работна сила в тези региони, може да бъде абсорбирана най-лесно от селското стопанство. Потенциалът на селското стопанство не е висок и тези процеси могат да се осъществят като решение преди всичко в краткосрочна перспектива.

Останалите окръзи имат по-благоприятни икономически перспективи. При очакваното стабилизиране на промишлеността в тях ще се създадат добри условия за развитие на услугите. Повечето от тези райони имат сравнително добри възможности за селско стопанство, които също не са за пренебрегване.

Интеграцията ни с ЕС и интернационализацията на икономиката поне в първите етапи на развитие ще поддържат регионалните различия, тъй като инвеститорите (местни и външни) ще бъдат по-скоро привлечени от по-добрите комуникации, инфраструктура и потенциал на пазара на развитите райони, отколкото от малко по-евтината работна сила на изоставашите региони.

Очакваното увеличаване на регионалните различия създава сериозни предпоставки за подхранване на емиграционните потоци. Развитието на структурната реформа ще води до увеличаване на безработицата и различието в доходите на населението. Това може да доведе до нарастване на нагласата за миграция на определени социални групи, особено на етническите турци и цигани, които като правило са засегнати най-силно от прехода. Сметчането на тези процеси може да се търси в разширяване на възможностите за взимане на преференциални кредити - селското стопанство е сферата, където с относително по-малки инвестиции могат да се открият работни места. Даването на възможност на бедното селско население да купува и взима земя под аренда е от особена важност, тъй като владелците и собствениците на земя имат по-малко нагласа за емиграция в чужбина.

Анализът показва, че е необходимо да се провежда специална регионална политика за южните гранични райони на България. Те са периферно разположени и възможностите за развитие както в сферата на услугите, така и на селското стопанство също са силно лимитирани. Поради ограничените възможности за работа и близостта на страна от ЕС (Гърция) нагласата и стремежът за емиграция са особено високи. Ето защо в тези райони процесите на емиграция като следствие от чисто икономически причини

могат да се оформят като трайна тенденция. Основна възможност за решаване на проблемите с безработицата в тези райони е създаването на предпоставки за развитие на трансграничното коопериране.

4. Заключение

При сегашната икономическа конюнктура изпълнима задача и цел на регионалната политика е да смекчи големите регионални различия по отношение на безработицата. Опитът в другите страни показва, че децентрализацията повишава ефективността на инвестициите и от своя страна действа като фактор за преодоляване на регионалните различия. Като се има предвид естеството и дълбочината на регионалните икономически проблеми, изглежда нереалистично една слаба икономика, каквато е българската в момента, да бъде в състояние да решава централизирано проблемите с регионалната безработица. Децентрализацията е може би единствената възможна, смислена и допустима алтернатива за търсене на път за преодоляване на регионални различия.

Икономическото развитие на България в периода на преход не води до предимства за страната по отношение на новата конкурентна среда, създадена преди всичко от държавите от Вишеградската четворка. България като малко атрактивна в момента страна за икономически партньор, би трябвало да предоставя по-високи възможности за печалба, за да привлече чуждите инвеститори, с други думи, да предостави по-висока възвръщаемост на инвестициите под формата на печалба като резултат от участието им на българския пазар.

С встъпването си в преходния период всички източноевропейски страни изпитват демографска криза. България не прави изключение в това отношение, проблемът за страната е в нейната изключителна острота. Демографските процеси недвусмислено показват, че те ще се окажат допълнителен, специфичен негативен фактор за икономическото развитие на страната ни в сравнение с това на останалите страни в преход и косвено ще възпрепятства развитието на интеграционните процеси.⁴³

Отрицателният търговски баланс с държавите от ЕС ще нараства с развитието на структурната реформа на промишлеността, когато вносът на технологии от тях се очаква да нарасне. В такъв случай няма да е грешка, ако се каже, че успехът на структурната реформа в промишлеността в известна степен зависи и от възможностите за експорт към пазарите на ЕС, и преди всичко този на селскостопански стоки.

Международните институции би трябвало да възприемат разбирането, че навременната подкрепа - не само финансова, но и такава, подпомагащата експорта, особено на селскостопанска продукция и на хранително-вкусовата промишленост, ще позволи на България да започне да преодолява икономическите си проблеми. Финансирането на инфраструктурни проекти, смекчаването на ограниченията за експорт и т.н. по един рационален път ще

⁴³ Емигрирането на млади и способни хора на Запад в момент, когато страната се нуждае остро от такъв ресурс, е едно от обясненията защо икономическите, а и демократичните процеси са незадоволителни в сравнение с тези, които се осъществяват в страните от Централна Европа, намиращи се също в преход.

позволят на икономиката да се пребори с икономическите проблеми, които значително нараснаха след кризата в Косово.

Ролята на малкия и средния бизнес ще интензифицира конкуренцията между отделните европейски региони и ще засили влиянието на сравнителните предимства на регионите и страните, които имат конкурентоспособни предприятия.⁴⁴ Като резултат централните области (централноевропейските страни) ще подобряват своите позиции, благоприятствани от по-големите пазари и предимствата на агломерационните икономики. Обратно, изоставащите райони ще изпитват по-силно неблагоприятните влияния в развитието на малките и средни предприятия, тъй като по правило те имат по-висок дял на производство в областта на т. н. "чувствителни" сектори⁴⁵, неефективна инфраструктура и неблагоприятен географски индекс за стратегическо развитие.⁴⁶

В светлината на казаното новото разделение между държавите от Централна и Източна Европа изглежда неизбежно, като югоизточните европейски страни ще имат значително по-изостанали структури от тези на централноевропейските страни и малко или много ще попаднат в периферията на новото европейско пространство. Затова условията на развитие показват, че на създаващата се нова паневропейска карта вече съществуващото деление Север-Юг ще се задълбочава

Повечето страни в балканския регион преживяват повтарящи се икономически и политически кризи, които намаляват възможностите за успешното прилагане на реформите. Ако тези процеси продължават, ще продължава и отдалечаването на тези страни от Европа, респ. възможностите за интеграцията им в европейските структури. Стратегическите възможности за страните от Балканския полуостров са различни. Докато Словения и Хърватска вероятно ще успеят да преодолеят тенденциите към нарастване на икономическите различия с ЕС и да се присъединят в скоро време към него, това не важи за останалите страни.

Единствената допустима алтернатива за региона като цяло е стратегията на търсене на вътрешен потенциал за икономическо развитие, вкл. за търговия и реалокация на производствените фактори. Тази възможност има две предимства:⁴⁷

- първо, тя задвижва регионалните мултипликатори, базираци се на вътрешнорегионален експорт и импорт, което може да бъде важен фактор за растеж;

- второ, тесните връзки и нарастващите вътрешнорегионални взаимоотношения ще водят до значително по-интегрирано и достъпно икономическо пространство, което много по-лесно може да привлече външни инвеститорски проекти от едно фрагментирано балканско пространство.

България, Македония и Албания (преди всичко поради географското си разположение) би трябвало да отделят значително по-високо внимание на

⁴⁴ CEC (1990). Social Europe, European Economy. *Commission of the European Communities, Brussels*.

Steinle, W. (1992). Regional Competitiveness and the Single Market. *Regional Studies*, Vol 26.4, p. 10.

⁴⁵ Camagni, R. (1992), Цит. съч.; CEC (1990). Цит. Съч.

⁴⁶ Petrakos, G. (1996). Цит. съч.

⁴⁷ Petrakos G. and S. Totev. Цит. съч.

балканските връзки, тъй като граничат само с балкански страни. Фактът, че Гърция е член на ЕС прави тази алтернатива много по-приемлива.

Знаейки, че малкият пазар означава малък бизнес и малко внимание за международните инвеститори, има достатъчно добри основание за балканските страни да преодолеят бариерата на техните граници и да мислят мащабно "think big", подпомагайки регионалното коопериране и интегриране на всяко равнище, още повече, че това е един от важните уроци на развитието на Западна Европа.⁴⁸ Нещо, което всички балкански страни трябва да направят в близкото бъдеще, е да променят представата си за висок риск и несигурност, която чуждите инвеститори имат за района. Големият въпрос, който възниква след кризата в Косово, е дали те ще извадят някаква поука от повтарящите се балкански конфликти.

Таблица 1

Структура на БВП по сектори за някои югоизточни Европейски страни (текущи цени)

Страни	Години	Селско и горско стоп.	Индустрия	Услуги	Всичко
Албания ^а	1990	37.9	48.4	13.7	100.0
	1995	54.6	22.0	23.4	100.0
България ^б	1989	10.9	59.4	29.7	100.0
	1995 ^к	14.1	34.8	51.1	100.0
	1997 ^к	26.2	29.4	44.4	100.0
Гърция ^в	1990	16.0	26.5	57.5	100.0
	1995	14.3	23.7	62.0	100.0
Румъния ^г	1990	21.8	45.9	32.3	100.0
	1995	21.7	39.3	39.0	100.0
Словения ^д	1990	5.2	41.8	53.0	100.0
	1995	5.0	39.0	56.0	100.0
Нова Югосл. ^е	1995	27.0	36.1	36.9	100.0
Македония ^ж	1990	14.8	52.1	33.1	100.0
	1995	15.0	45.6	39.4	100.0
Хърватска ^з	1991	9.4	31.4	59.2	100.0
	1995	10.3	22.7	67.0	100.0
ЕС ^и	1992	2.6	33.1	64.3	100.0

Източници: а: Министерство на финансите на Албания (непубликувани данни);

б: Статистически годишник на България, 1993 и Статистически справочник, 1996, 1998;

в: Национални сметки на Гърция, NSSG, 1996;

г: Статистически годишник на Румъния, NCS, 1996;

д: Статистическа служба на Република Словения, 1996;

е: EIU (1996-1997) Country Profiles⁴⁹;

ж: Социалния продукт по сектори. EIU (1996-1997) Country Profiles;

з: В постоянни цени 1990, от EIU (1996-1997) Country Profiles;

и: Структура на брунтната добавената стойност в постоянни цени, EUROSTAT (1995);

к: Структура на брунтната добавена стойност.

Таблица 2

Вътрешна миграция - град село (1997)

Мигрирали	Движение	Мигрирали-всичко
-----------	----------	------------------

⁴⁸ В добавка към стабилните макроикономическа и институционална среда развитието на западноевропейските страни се е базирало на достъпност до достатъчно големи пазари, позволяващи на индустрията да се развива при най-ефективен размер на предприятията, даже и когато страната-производител има ограничен пазар.

⁴⁹ EIU (1996, 1997), Country Profiles and Country Reports. *Economist Intelligent Unit* (различни страни), London.

	от градовете	от селата	
В градовете	73229	42161	115390
В селата	52111	22525	74636
Всичко мигрирали	125340	64686	190026
Изменение	-9950	9950	0

Източник: Статистически годишник, 1998.

Таблица 3
Структура на заетите по сектори за някои Юго-източни Европейски страни

Страни	Години	Селско и Горско стоп.	Индустрия	Услуги	Всичко
Албания ^а	1990	47.0	29.6	23.4	100.0
	1996	65.5	10.2	24.3	100.0
България ^б	1989	18.6	46.5	34.9	100.0
	1997	23.3	33.2	43.5	100.0
Гърция ^в	1990	24.4	27.5	48.1	100.0
	1995	20.4	23.2	56.4	100.0
Румъния ^г	1990	29.0	43.5	27.5	100.0
	1995	33.7	33.8	32.5	100.0
Словения ^д	1990	2.5	52.8	44.7	100.0
	1995	1.8	45.2	53.0	100.0
С.Р. Югославия ^е	1989-94	30.0	33.0	37.0	100.0
Македония ^е	1989-94	22.0	40.0	38.0	100.0
Босна и Херцеговина ^е	1989-94	11.0	47.0	42.0	100.0
Хърватска ^е	1989-94	16.0	34.0	50.0	100.0
ЕС ^ж	1990	6.7	33.2	60.1	100.0
	1993	5.6	31.5	62.9	100.0

Източници: а: Статистически институт, Албания, 1997;

б: Статистически годишник на България, 1990 и Статистически справочник, 1998;

в: Национална статистическа служба на Гърция, 1996;

г: Румънски статистически годишник, 1996;

д: Статистическа служба на Република Словения, 1996;

е: Данните са от World Bank (1996);⁵⁰

ж: EUROSTAT (1995). World Bank (1996) и се отнасят за актуалните оценки за периода 1989-1994

Таблица 4.
Областите, ранжирани според индекса на промишлената продукция -1995/1989

Области	София-град	Бургас	Варна	Ловеч	Монтана	Пловдив	Русе	София	Хасково
Промисленост - общо	3	1	2		7	5	9	4	6
1. Машиностр. и металообр.	2	6	1	8	9	4	7	5	3
2. Електр. и електротехн.	3	1	5	2	4	7	6	8	9
3. Химическа	9	1	2	5	4	6	8	7	3
4. Строителна	7	3	1	4	2	9	6	5	8
5. Дървообработваща	8	5	4	3	9	2	6	1	7
6. Целулозно-хартиена	4	7	3	1	6	2	*	5	*
7. Стъкларска и порцеланова	3	7	6	5	8	1	4	2	9
8. Текстилна	5	2	8	4	7	6	3	9	1
9. Шивашка	1	8	2	5	4	7	3	6	9
10. Кожаро-кожухарска и обувна	6	8	2	3	7	5	4	1	9
11. Печатарска	4	8	3	7	6	2	5	1	9
12. Хранително-вкусова	1	4	3	5	9	7	6	8	2
13. Други отрасли на пром.	3	5	7	6	9	2	4	8	1
I Среден ранг от 1 до 13	4.3	5.0	3.6	4.5	6.5	4.6	5.2	4.9	5.9

⁵⁰ World Bank (1996), *Social Indicators of Development*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press.

II Среден ранг от 5 до 13	3.9	6	4.2	4.3	7.2	3.8	4.4	4.6	5.9
---------------------------	-----	---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Източник: Статистически годишници на България, 1990 и 1996.

Таблица 5

Рангове на окръзите според индекса на промишлената продукция по отрасли
- 1995/1990* и структура на промишлеността

Окръзи	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
България	7.5	9.5	13.5	6.5	11.5	10.5	13.5	9.5	6.5	3.5	15.5	9.5	10.0	9.8	11.3	100.0	100.0
София-град	6	10	9	20	10	19	13	1	12	9	4	3	10.0	9.7	32.9	14.1	12.9
Благоевград	20	5	21	6	17	6	18	12	8	19	5	17	12.2	11.3	36.5	2.5	3.3
Бургас	1	3	1	2	8	7	8	23	18	16	8	23	10.6	13.3	59.0	14.2	7.3
Варна	4	1	3	8	6	4	16	5	15	4	6	11	7.2	8.3	21.6	6.4	5.2
В. Търново	16	6	28	3	23	10	11	14	20	11	3	14	13.0	11.5	58.4	3.6	4.2
Видин	23	25	25	19	16	28	24	7	12.5	26	24	28	21.3	20.3	42.6	1.0	1.4
Враца	5	21	24	1	4	12	20	6	13	8	23	5	12.4	13.7	63.2	3.9	3.5
Габрово	25	12	7	16	25	14	14	28	5	23	27	27	18.0	18.5	63.5	2.0	3.1
Кърджали	7	24	13	14	3	11	5	24	16	28	1	4	13.0	14.2	79.1	1.1	1.1
Кюстендил	9	13	19	11	15	23	3	11	11	2	25	8	12.8	12.5	49.2	1.7	1.8
Ловеч	12	28	2	7	2	5	7	8	3	12	11	20	9.6	7.7	59.2	2.4	2.7
Монтана	26	11	8	14	12	25	2	20	17	17	18	25	15.4	16.5	44.0	1.2	1.9
Пазарджик	8	17	18	15	20	9	21	9	14	22	16	7	15.3	15.2	23.7	3.4	3.5
Перник	3	8	22	23	22	26	25	27	12.5	21	26	1	19.4	22.9	65.6	2.4	1.9
Плевен	18	14	20	10	18	15	22	3	2	24	19	15	14.7	14.2	47.1	3.8	4.8
Пловдив	13	4	23	12	24	17	15	15	7	3	13.5	12	13.2	11.8	42.2	8.6	9.7
Разград	15	20	4	21	14	2	17	25	23	6	12	10	14.0	14.2	56.7	1.3	1.5
Русе	17	16	16	18	9	8	6	4	10	7	10	18	11.1	7.5	23.0	3.2	4.0
Силистра	28	15	6	26	19	21	1	17	6	26	20	26	16.6	15.2	70.2	0.8	1.4
Сливен	24	23	11	27	21	16	10	19	12.5	5	13.5	19	16.1	12.7	37.6	1.6	2.5
Смолян	14	9	10	17	14	1	4	22	9	20	22	9	12.4	13.0	46.1	1.0	1.1
София	2	7	27	25	5	3	28	2	1	14.5	28	2	13.0	12.8	125.3	4.8	3.6
Ст. Загора	10	2	26	13	27	18	12	21	24	10	9	6	15.3	15.7	64.9	6.6	7.0
Добрич	27	18	15	5	13	22	26	10	4	26	17	24	16.4	17.5	55.9	1.6	2.4
Търговище	19	26	5	24	26	27	27	13	12.5	18	2	22	18.4	16.6	74.6	0.9	1.2
Хасково	11	19	14	4	11	20	9	26	19	14.5	7	16	14.5	15.9	37.7	2.8	3.0
Шумен	22	27	17	22	1	13	23	16	22	1	15	13	15.4	15.0	64.4	1.8	2.5
Ямбол	21	22	12	9	7	24	19	18	21	13	21	21	17.0	19.3	30.2	1.1	1.5

Източник: Национален статистически институт (НСИ).

* Най-високият индекс има ранг 1

Рангове на 1. Промисленост - всичко; 2. Машин. и металообработваща
3. Електронна и електротехническа 4. Химическа
5. Строителна 6. Дървообработваща и дървопрераб.
7. Текстилна 8. Шивашка
9. Кожаро-кожухарска 10. Печатарска
11. Хранително-вкусова 12. Всичко останала пром.;
13. Средни рангове от колона 2 до 12; 14. Средни рангове от колона 6 до 11;
15. Дисперсия по окръзи (колона 2 до 12); 16. Структура на производството през 1995;
17. Структура на производството през 1990.

Таблица 6

Рангове на окръзите според индекса на заетите в промишлеността по
отрасли - 1995/1990* и структура на заетите в промишлеността

Окръзи	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
България	25.5	10.5	14.5	14.5	11.5	17.5	14.5	14.5	12.5	5.5	14.5	14.5	10	13.2	9.0	100.0	100.0
София-град	28	28	19	21	11	26	22	5	13	9	26	12.5	26	16.8	55.0	8.7	12.4
Благоевград	17.5	1	28	1	19	23	28	23	24	23	2	20	25	20.5	104.2	4.6	4.6
Бургас	16	27	1	27	17.5	1	1	2	1	7	28	17	5	6.7	124.5	4.5	4.3
Варна	8	3	7	15	6	4	25	7	15	13	20	22	7	14.0	52.8	4.8	4.5
В. Търново	19	8	24	10	22	16	11	3	22	10	6	23	14	11.3	52.3	4.1	4.2
Видин	25	22	21	18	7	24	16	15	13	22	25	8.5	24	19.2	33.8	1.7	1.8
Враца	9	25.5	23	5	4	21	20	6	23	11	12.5	3	13	15.6	68.8	3.5	3.3
Габрово	21	7	4	14	26	15	6	28	5	17	22	5	11	15.5	71.5	3.5	3.1
Кърджали	14	23.5	8	14	13	17	15	22	8	20	1	11	12	13.8	41.0	1.5	1.4
Кюстендил	5	4	25	12	17.5	25	4	20	6	1	27	2	9	13.8	93.7	3.1	2.7
Ловеч	10	11.5	2	6	5	7	13	8	7	5	10	21	1	8.3	24.1	3.1	2.6
Монтана	20	6	13	8.5	14	10.5	5	18	18	8	17	24	8	12.8	32.0	2.2	2.3
Пазарджик	11	16	14	3	15	12	24	16.5	16	12	18	16	17	16.4	23.4	4.1	4.2
Перник	1	13	12	17	10	18.5	8	27	12.5	18	19	8.5	18	17.2	29.1	2.9	2.9
Плевен	15	10	5	4	21	6	19	4	3	27	16	15	6	12.5	61.6	4.2	3.9
Пловдив	17.5	5	20	7	25	27	21	24	11	6	8	18	20	16.2	63.7	9.6	9.4
Разград	3	11.5	3	8.5	1	5	3	19	10	14	23	1	2	12.3	49.5	1.7	1.4
Русе	23	15	10	20	9	18.5	10	11	14	3	15	19	10	11.9	23.8	3.7	3.8
Силистра	26	18	6	24	20	28	23	21	4	24	9	28	28	18.2	66.0	1.2	1.5
Сливен	12	23.5	11	26	23	13	7	12	12.5	26	5	12.5	19	12.6	52.7	2.8	2.8
Смолян	2	19	26	16	14	3	18	13	2	15	24	10	16	12.5	51.7	2.2	2.2
София	7	9	17	25	8	2	9	1	9	14	12.5	7	4	7.9	41.5	3.9	3.7
Ст. Загора	4	2	18	22	27	9	13	25	19	4	11	6	15	13.5	67.1	7.9	6.5
Добрич	27	20	15	2	16	8	26	16.5	12	25	21	25	23	18.1	51.8	1.8	2.1
Търговище	22	17	9	23	24	14	27	9	12.5	16	3	26	22	13.6	56.0	1.2	1.3
Хасково	13	21	16	13	12	20	13	26	17	21	7	14	21	17.3	25.9	3.3	3.3
Шумен	6	14	22	19	2	10.5	2	10	20	2	4	4	3	8.1	55.0	2.4	2.0
Ямбол	24	25.5	27	11	3	22	17	14	21	19	14	27	27	17.8	50.1	1.5	1.7

Източник: НСИ.

* Най-високия индекс има ранг 1

1. Промисленост - всичко;	2. Машин. и металообработваща
3. Електронна и електротехническа	4. Химическа
5. Строителна	6. Дървообработв. и дървопрераб.
7. Текстилна	8. Шивашка
9. Кожаро-кожухарска	10. Печатарска
11. Хранително-вкусова	12. Всичко останала пром.;
13. Средни рангове от колона 2 до 12;	14. Средни рангове от колона 6 до 11;
15. Дисперсия по окръзи (колона 2 до 12);	16. Структура на заетите през 1995;
17. Структура на заетите през 1990.	

Таблица 7

Различие между ранговете на таблица 5 и таблица 6

Колони	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	г
--------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	---

България	-18	-1	-1	-8	0	-7	-1	-5	-6	-2	1	-5	-3.2	-2.5	15.5	8.7	0.58
София-град	-22	-18	-10	-1	-1	-7	-9	-4	-1	0	-22	-9.5	-7.5	-4	2.0	48.0	0.47
Благоевград	2.5	4	-7	5	-2	-17	-10	-11	-16	-4	3	-3	-5.3	7.8	-7.5	53.5	0.71
Бургас	-15	-24	0	-25	-9.5	6	7	21	17	9	-20	6	-1.1	-9.6	11.0	237.2	-0.31
Варна	-4	-2	-4	-7	0	0	-9	-2	0	-9	-14	-11	-5.3	-3.2	1.0	22.4	0.77
В. Търново	-3	-2	4	-7	1	-6	0	11	-2	1	-3	-9	-1.1	3	5.0	28.1	0.75
Видин	-2	3	4	1	9	4	8	-8	-0.5	4	-1	19.5	3.9	1.7	1.0	43.7	0.43
Враца	-4	-4.5	1	-4	0	-9	0	0	-10	-3	10.5	2	-1.5	-7.4	-4.0	28.7	0.78
Габрово	4	5	3	2	-1	-1	8	0	0	6	5	22	4.5	7	10.0	39.2	0.71
Кърджали	-7	0.5	5	0	-10	-6	-10	2	8	8	0	-7	-0.9	-6	2.0	39.5	0.71
Кюстендил	4	9	-6	-1	-2.5	-2	-1	-9	5	1	-2	6	-0.2	-3.8	-4.0	25.1	0.87
Ловеч	2	16.5	0	1	-3	-2	-6	0	-4	7	1	-1	0.9	2.4	9.0	34.6	0.64
Монтана	6	5	-5	5.5	-2	14.5	-3	2	-1	9	1	1	2.5	10.6	12.0	29.6	0.62
Пазарджик	-3	1	4	12	5	-3	-3	-7.5	-2	10	-2	-9	0.5	-7.3	-6.0	40.6	0.14
Перник	2	-5	10	6	12	7.5	17	0	0	3	7	-7.5	4.5	-16.4	-17.0	48.8	0.52
Плевен	3	4	15	6	-3	9	3	-1	-1	-3	3	0	2.9	3.3	9.0	27.5	0.75
Пловдив	-4.5	-1	3	5	-1	-10	-6	-9	-4	-3	5.5	-6	-2.4	-0.2	-2.5	25.5	0.78
Разград	12	8.5	1	12.5	13	-3	14	6	13	-8	-11	9	5.0	1	1.0	72.7	0.32
Русе	-6	1	6	-2	0	-10.5	-4	-7	-4	4	-5	-1	-2.0	5.9	13.0	20.7	0.56
Силистра	2	-3	0	2	-1	-7	-22	-4	2	2	11	-2	-2.0	11.4	-2.0	59.3	0.57
Сливен	12	-0.5	0	1	-2	3	3	7	0	-21	8.5	6.5	0.5	7.9	-7.0	56.8	0.38
Смолян	12	-10	-16	1	0	-2	-14	9	7	5	-2	-1	-2.1	1.6	-14.0	60.8	0.38
София	-5	-2	10	0	-3	1	19	1	-8	0.5	15.5	-5	2.6	-11	3.0	66.3	0.70
Ст. Загора	6	0	8	-9	0	9	-1	-4	5	6	-2	0	1.1	-5.3	-11.0	26.8	0.80
Добрич	0	-2	0	3	-3	14	0	-6.5	-8	1	-4	-1	-0.6	10.6	4.0	30.8	0.71
Търговище	-3	9	-4	1	2	13	0	4	0	2	-1	-4	2.0	0.6	0.0	24.0	0.82
Хасково	-2	-2	-2	-9	-1	0	-4	0	2	-6.5	0	2	-1.9	-3.5	-8.0	10.7	0.85
Шумен	16	13	-5	3	-1	2.5	21	6	2	-1	11	9	5.5	6.6	3.0	51.0	0.57
Ямбол	-3	-3.5	-15	-2	4	2	2	4	0	-6	7	-6	-1.2	4	-3.0	35.1	0.58
r_1 RR	0.53	0.49	0.63	0.57	0.79	0.55	0.27	0.63	0.49	0.65	0.42	0.52					

Легенда - колоните от 1 до 13 представляват различията между кореспондиращите си елементи на табл. а 5 и табл. 6.

1. Промисленост - всичко;	2. Машин. и металообр.
3. Електр. и електротехн.	4. Химическа
5. Строителна	6. Дървообр. и дървопрераб.
7. Текстилна	8. Шивашка
9. Кожаро-кожухарска	10. Печатарска
11. Хранително-вкусова	12. Всичко останала пром.;
13. Средни рангове (колона 2 до 12);	14. Кол. 1 минус кол. 13 от Таблица 5;
15. Кол. 1 минус кол. 13 от Табл. 6;	16. Дисперсия по окръзи (колона 2 до 12)

r . Коефициенти на корелация между редовете на табл. 5 и табл. 6;

r_1 . Коеф. на корелация по колони на табл. 5 и 6. (изключва се първият ред за България общо).

Таблица 8

Структура на промишлената продукция и на общата продукция по окръзи

Окръзи	Структура на промишлената продукция през 1995г.	Структура на общата продукция през 1996г.	Отношение на колона 2 към колона 1	Ранжиране на колона 3
--------	---	---	------------------------------------	-----------------------

	Колона 1	Колона 2	Колона 3	Колона 4
Всичко	100.0	100.0	1.00	5
София-град	14.1	28.6	2.03	1
Бургас	14.2	12.8	0.90	7
Сливен	1.6	1.3	0.81	14
Ямбол	1.1	1.0	0.91	6
Варна	6.4	8.0	1.25	3-4
Добрич	1.5	1.9	1.27	2
Шумен	1.8	1.4	0.78	16-17
В.Търново	3.6	2.5	0.69	24
Габрово	2.0	1.4	0.70	22-23
Ловеч	2.5	1.6	0.64	25
Плевен	3.8	2.3	0.61	26
Видин	1.0	0.6	0.60	27
Враца	3.9	2.8	0.72	21
Монтана	1.2	0.9	0.75	18-19
Пазарджик	3.4	2.5	0.74	20
Пловдив	8.7	6.5	0.75	18-19
Смолян	1.0	0.7	0.70	22-23
Разград	1.3	1.1	0.85	9-10
Русе	3.3	2.8	0.85	9-10
Силистра	0.8	0.7	0.88	8
Търговище	0.9	0.7	0.78	16-17
Благоевград	2.5	2.1	0.84	11
Кюстендил	1.7	1.4	0.82	12-13
София	4.8	1.7	0.35	28
Перник	2.4	3.0	1.25	3-4
Кърджали	1.1	0.9	0.82	12-13
Ст. Загора	6.6	6.6	1.00	5
Хасково	2.8	2.2	0.79	15

Източник: НСИ и собствени пресмятания.

Таблица 9

Показатели за частния сектор за 1996г. (%)

Окръзи	Области	Притежава собствена фирма или друг бизнес*	Притежава селскостопанска земя*	Относителен дял на частния сектор в промишлеността
България		10.1	26.4	13.8
София-град	София-град	12.2	17.2	12.8
Бургас	Бургас	8.9	26.3	2.8

	Сливен	7.4	27.2	6.5
	Ямбол	n.a.	n.a.	10.2
Варна	Варна	7	28.3	5.1
	Добрич	10.8	59.0	15.8
	Шумен	4.3	21.4	7.4
Ловеч	Ловеч	9.6	28.8	17.3
	В. Търново	9.6	19.1	4.6
	Габрово	15.0	21.7	10.6
	Плевен	9.2	40.3	8.0
Монтана	Монтана	4.7	24.7	25.5
	Видин	5.4	41.1	0.3
	Враца	7.4	23.2	1.7
Пловдив	Пловдив	15.1	34.9	9.8
	Пазарджик	13.7	36.8	1.3
	Смолян	5.1	11.9	4.7
Русе	Русе	12.4	35.1	5.4
	Разград	16.7	54.2	21.1
	Силистра	14.9	42.6	6.2
	Търговище	9.8	14.6	17.2
София	София	11.7	24.1	9.3
	Благоевград	7.5	26.2	10.6
	Кюстендил	7.1	14.3	1.9
	Перник	5.2	12.1	4.1
Хасково	Хасково	13.8	25.5	7.7
	Стара Загора	3.7	13.2	8.5
	Кърджали	7.7	15.4	6.0

Източник: НСИ.

* Резултати от извадково изследване, направено през 1996 г. в НСИ.

Таблица 10

Общ продукт, материални разходи и добавена стойност по окръзи на човек от населението* (за 1996г.)

		Обща продукция	Материални разходи	Добавена стойност	Обща продукция	Материални разходи	Добавена стойност
		Хиляди лева			Индекси - Общо е равно на 1.00		
Общо за страната		353.0	242.7	110.3	1.00	1.00	1.00
София -град		710.6	473.6	237.0	2.01	1.95	2.15
Бургас	област	530.8	433.3	97.5	1.50	1.79	0.88
Бургас	окръг	866.1	734.9	131.2	2.45	3.03	1.19
Сливен	окръг	172.1	108.4	63.7	0.49	0.45	0.58
Ямбол	окръг	166.1	108.6	57.6	0.47	0.45	0.52

Варна	област	372.8	251.6	121.2	1.06	1.04	1.10
Варна	окръг	524.9	361.5	163.4	1.49	1.49	1.48
Добрич	окръг	245.4	152.4	93.0	0.70	0.63	0.84
Шумен	окръг	193.4	129.5	63.9	0.55	0.53	0.58
Ловеч	област	233.6	156.4	77.2	0.66	0.64	0.70
В. Търново	окръг	235.3	162.1	73.2	0.67	0.67	0.66
Габрово	окръг	259.5	178.0	81.5	0.74	0.73	0.74
Ловеч	окръг	267.2	171.9	95.3	0.76	0.71	0.86
Плевен	окръг	201.1	132.1	69.0	0.57	0.54	0.63
Монтана	област	206.3	137.2	69.2	0.58	0.57	0.63
Видин	окръг	126.6	85.2	41.5	0.36	0.35	0.38
Враца	окръг	308.4	202.4	106.0	0.87	0.83	0.96
Монтана	окръг	130.7	89.5	41.2	0.37	0.37	0.37
Пловдив	област	235.4	156.1	79.2	0.67	0.64	0.72
Пазарджик	окръг	225.3	159.4	65.9	0.64	0.66	0.60
Пловдив	окръг	262.0	169.4	92.6	0.74	0.70	0.84
Смолян	окръг	131.6	87.4	44.3	0.37	0.36	0.40
Русе	област	206.8	141.3	65.5	0.59	0.58	0.59
Разград	окръг	186.2	122.2	63.9	0.53	0.50	0.58
Русе	окръг	291.2	200.7	90.4	0.82	0.83	0.82
Силистра	окръг	138.5	96.3	42.3	0.39	0.40	0.38
Търговище	окръг	142.9	98.0	44.8	0.40	0.40	0.41
София	област	249.1	161.8	87.3	0.71	0.67	0.79
Благоевград	окръг	175.5	107.3	68.3	0.50	0.44	0.62
Кюстендил	окръг	225.6	148.3	77.3	0.64	0.61	0.70
Перник	окръг	312.5	214.5	98.1	0.89	0.88	0.89
София	окръг	320.6	209.1	111.5	0.91	0.86	1.01
Хасково	област	317.6	204.7	112.9	0.90	0.84	1.02
Кърджали	окръг	123.4	71.3	52.2	0.35	0.29	0.47
Ст. Загора	окръг	494.1	322.7	171.3	1.40	1.33	1.55
Хасково	окръг	222.3	143.6	78.7	0.63	0.59	0.71

Източник: НСИ.

- Данните включват всички отрасли с изключение на финансовия сектор и институциите на бюджет.

Таблица 11
Регионално ранжиране според общия продукт на човек от населението през 1996г.*

Показатели		Индекси - Общо е равно на 1.00	Ранжиране по области	Ранжиране по окръзи
София -град		2.01	1	2
Бургас	област	1.50	2	-
Бургас	окръг	2.45	-	1
Сливен	окръг	0.49	-	21
Ямбол	окръг	0.47	-	22
Варна	област	1.06	3	-

Варна	окръг	1.49	-	3
Добрич	окръг	0.70	-	12
Шумен	окръг	0.55	-	18
Ловеч	област	0.66	7	-
В. Търново	окръг	0.67	-	13
Габрово	окръг	0.74	-	10 - 11
Ловеч	окръг	0.76	-	9
Плевен	окръг	0.57	-	17
Монтана	област	0.58	9	-
Видин	окръг	0.36	-	27
Враца	окръг	0.87	-	7
Монтана	окръг	0.37	-	25 - 26
Пловдив	област	0.67	6	-
Пазарджик	окръг	0.64	-	14 - 15
Пловдив	окръг	0.74	-	10 - 11
Смолян	окръг	0.37	-	25 - 26
Русе	област	0.59	8	-
Разград	окръг	0.53	-	19
Русе	окръг	0.82	-	8
Силистра	окръг	0.39	-	24
Търговище	окръг	0.40	-	23
София	област	0.71	5	-
Благоевград	окръг	0.50	-	20
Кюстендил	окръг	0.64	-	14 - 15
Перник	окръг	0.89	-	6
София	окръг	0.91	-	5
Хасково	област	0.90	4	-
Кърджали	окръг	0.35	-	28
Ст. Загора	окръг	1.40	-	4
Хасково	окръг	0.63	-	16

Източник: Таблица 10.

СТРУКТУРНИ ИЗМЕНЕНИЯ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД: ПРЕДПОСТАВКА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКО КООПЕРИРАНЕ

Стоян Тотев
(Резюме)

В разработката са изследвани някои структурни промени в икономиката в светлината на протичащите интеграционни процеси, както и възможностите за адекватна социално-икономическа политика в това отношение.

Определена е адаптивността на българското икономическо развитие към изменящите се условия, специално внимание е отделено на демографските и

миграционните процеси. Изследват се някои възможности за интеграция и развитие на икономическите връзки с Европейския съюз.

Извършен е анализ на регионалното развитие в България и неговото отражение върху интеграционните процеси. Направен е опит да се определи ефективността на промишлените отрасли на равнище области (бивши окръзи). Определя се потенциалът на отделните региони по основни икономически сектори, на базата на които е направен и опит за регионална класификация.

Накрая се правят някои обобщения и изводи.⁵¹

STRUCTURAL CHANGES DURING TRANSITION: PREREQUISITES FOR INTEGRATION AND ECONOMIC COOPERATION

Stoyan Totev
(Summary)

The investigation examines certain structural economic changes in the context of the ongoing integration processes, as well as the possibilities for providing adequate social and economic policy in this respect.

It is determined the adaptability of the Bulgarian economic development to the changing conditions, special attention is given to the demographic and migration processes. Some possibilities for integration and economic relation development with the EU are analysed.

The regional development in Bulgaria and its after-effect on the integration processes is analysed. An attempt is made to determine the industrial sub-branches' efficiency on a regional level. The regional potential by basic sectors is determined, on this basis an attempt for regional classification is done.

Finally some summarising and conclusions are drawn.

⁵¹ Оценка на очакваните изменения на ефективността на подотраслите на промишлеността е направена според: промените в производствените фактори и тяхното използване, очакваното участие на чужди инвестиции, пазарните възможности за реализиране на продукцията, общо потенциала за продажби на външния и вътрешен пазар, материалоемкост и енергоемкост, както и показателите използвани от Landesmann and Szekely (1995). Цит съч. и Klodt, H. (1991), Comparative Advantages and Prospective Structural Adjustment in Eastern Europe. Kiel Working Paper No.477, *The Kiel Institute of World Economics*, May 1991, pp 1-5. Виж още Тотеv, С. Промени в относителните сравнителни преимущества в периода на преход, *планова тема, 1995-1996, Икономически институт на БАН*.